

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті автор аналізує зарубіжні та вітчизняні теорії формування особистості, досліджує проблему формування моральних цінностей у майбутніх учителів у вищих педагогічних закладах.

Одним із пріоритетних завдань вищого навчального закладу має бути виховання молоді на засадах формування у студентів моральних рис та цінностей – доброти, уваги, милосердя, толерантності, совісті, поваги, правдивості, справедливості, гідності, любові до батьків. Держава, суспільство, освіта повинні об'єднати зусилля та цілеспрямовано формувати внутрішній світ, моральну цілісність індивіда у всій сукупності моральних цінностей.

Державна національна програма "Освіта. Україна. XXI століття" серед напрямів реформування освіти виділяє підготовку нового покоління учителів з високим загальним рівнем як педагогічної, так і особистісної культури, які б реалізовували основні принципи перебудови освіти на засадах гуманізації, демократизації, індивідуалізації. Адже мета національного виховання – це "набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування моральних і духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування у молоді особистісних рис громадян української держави, розвиненої духовності, моральної культури тощо" [1].

Як зазначають сучасні вітчизняні учені В.М. Доній, Л.І. Гусякова, головними моральними цінностями української молоді стають цінності "масової людини" з притаманною їй вузькопрагматичною світоглядною орієнтацією. Цей процес, на думку вчених, є закономірним для України, яка входить до світової спільноти, а тому формує у суспільстві "звичайний для західного суспільства масовий тип особистості" [2]. Тому доцільно буде проаналізувати зарубіжні концепції стосовно формування моральних цінностей особистості.

У сучасних умовах освіти розглядають як систему, процес і результат процесу пізнання. У світі існує ряд концепцій формування моральних цінностей, серед яких найбільш цікавими для нас є традиційна, раціоналістична та феноменологічна концепції. Представниками першої є Ж. Мажо, Л. Кро, Ж. Капель, Д. Равич, які суть формування моральних цінностей бачать у способі передачі молодому поколінню універсальних елементів культури минулого. Тобто мета освіти полягає у формуванні базових знань, умінь, навичок, що дозволяють особистості перейти до самостійного засвоєння знань, умінь, цінностей більш високого рангу. Друга концепція передбачає оволодіння знаннями, вміннями і навичками та практичне пристосування до суспільних відносин, а також засвоєння таких цінностей, які дозволяють молодій людині адаптуватися у суспільстві. (П. Блум, Р. Ганьє, Б. Скіннер). Проблема повернення людині її істинної людської сутності, формування її як вільної особистості є центром уваги сучасних гуманістичних концепцій виховання [3].

Третя концепція (А. Маслоу, А. Комбс, К. Роджерс) вимагає врахування індивідуальних особливостей кожного суб'єкта виховання. Освіта в цьому випадку є гуманістичною, вона відображає певною мірою природу людини. А. Маслоу, А. Комбс, К. Роджерс виступають за створення умов для самореалізації, самовиховання та самоосвіти. Саме остання, феноменологічна концепція, активно впроваджується сьогодні в Україні.

У своїй роботі "Мотивація і особистість" А. Маслоу визначив, що формування моральних цінностей особистості полягає в актуалізації нею людської природи, тобто людина повинна бути забезпечена не стільки формуванням ззовні, скільки ростом зсередини. Побудова ефективної системи виховання вимагає розуміння не тільки зовнішніх проявів особистості, а й внутрішнього її життя. Тому в педагогічній практиці необхідно орієнтуватися на "пріоритет внутрішнього життя вихованців". Процес виховання у вищому навчальному закладі повинен бути організованим таким чином, щоб можна було здійснювати особистісно-зорієнтоване виховання, тобто наповнювати навчально-виховний процес глибоким особистісним змістом, реальним співвіднесенням педагогічної практики з емоційним світом молоді, у якому велику роль відіграє "Я-концепція" особистості [4].

Однією з найбільш відомих неогуманістичних концепцій виховання особистості є психотерапевтична концепція К. Роджерса, що належить до феноменалістичних теорій особистості. Сутність її полягає у тлумаченні людини як об'єкта свого індивідуального суб'єктивного світу. "Я-концепція" розглядається К. Роджерсом як система самосприйняття. "Я-концепція" виступає як найбільш важлива детермінанта реакцій-відповідей на оточення індивіда; разом з нею розвивається потреба у позитивному ставленні з боку оточуючих незалежно від того, чи потреба є природженою чи набутою [5].

На думку Т. Адорно, Г. Маркузе, Ортега-і-Гассета, Е. Фромма та ін., у сучасному суспільстві молодь все більше відчужується, знеособлюється, втрачає своє "Я", дедалі більше усвідомлює, що її життя спрямовується зовнішніми стосовно неї силами, знеособленими соціальними інститутами, як-то: засоби масової інформації, реклама тощо. Саме вони формують смаки молоді, їх потреби, життєві цінності, стосунки [3].

Ефективною та перспективною вважається пізнавально-ціннісна концепція Л. Кольберга. Він довів, що для формування моральних цінностей індивіда ефективно використати інтелект, моральні судження особистості, пов'язані з рівнем інтелекту; натомість розуміння особистістю своїх дій ще не свідчить про рівень їх моральної сутності. Практична діяльність Л. Кольберга та його послідовників підтвердила, що моральні судження сприяють розвитку їх моральних знань; у них з'являється бажання оцінювання дій (не лише своїх власних) з точки зору моральної позиції [6].

Таким чином, моральні цінності, які ґрунтуються на високому рівні моральних суджень, дозволяють займати певну позицію у ситуаціях морального вибору.

Е. Фромм пов'язує виникнення глобальної проблеми людства – кризи моральності – з поширенням споживацько-матеріальних цінностей у суспільстві. Він формулює проблему вибору цінностей особистості таким чином: "мати" чи "бути"? [7].

К.Г. Юнг у розробленій типології характерів домінуючу роль у системі цінностей віддає одній із функцій душі: свідомості, почуттям, інтуїції чи відчуттям. За допомогою будь-якої домінуючої функції особистість визначає своє ставлення до реальності буття [3]. Переважне прагнення людини до того, щоб "мати", або до того, щоб "бути", може носити апріорний, вроджений характер, чи виступати як результат свідомої орієнтації особистості в реальному бутті, або як прагнення особистості до реалізації внутрішнього сенсу існування. Аналізуючи дослідження К.Г. Юнга, можна зрозуміти, що доля однієї людини може бути зумовлена переважно зовнішніми об'єктами його інтересів, а доля іншого – визначена логікою його внутрішнього життя. Відповідно до цього людина обирає ту чи іншу систему цінностей. Свідома орієнтація особистості на ту чи іншу життєву позицію може визначатися різними факторами. В умовах вищого навчального закладу пріоритет належить особистості педагога і системі знань у їх аксіологічному аспекті. Під ціннісним змістом знань ми розуміємо суб'єктивну значимість знань для особистості, детерміновану рядом причин. Гуманізація освіти зосереджує свою увагу на особистості і як основну задачу освіти висуває її розвиток – індивідуальних рис і якостей, інтересів і потреб, проте необхідна система цінностей не виникає у особистості сама по собі, потрібна цілеспрямована діяльність щодо її формування. Визначена система цінностей задається суспільством, що прагне через систему соціальних інститутів передати людям. Одним із таких соціальних інститутів виступає вищий навчальний заклад.

Сьогодні досить розповсюдженою є так звана жорстка модель формування моральних цінностей, будова якої спирається на індивідуальний підхід, проте вона орієнтує на певну абстрактну мету – розвиток нормативних якостей особистості. Створюючи таку модель підготовки майбутніх фахівців, дослідники беруть до уваги лише розвиток якостей особистості, не враховуючи при цьому особливостей професійної спрямованості [8].

У вищих навчальних закладах України в центрі уваги постійно перебувають питання поглиблення гуманістичного характеру освіти, забезпечення пріоритету моральних цінностей, вільного розвитку особистості. Вищий навчальний заклад повинен сприяти розвитку творчих сил молодшої людини, визнавати право на свободу фізичного і духовного розвитку, поважати особистість, виховувати у душі прав людини.

Проблема формування моральних цінностей у майбутніх учителів розглядається, тією чи іншою мірою, в дослідженнях І.Д. Беха, І.А. Зязюна, Р.П. Скульського, М.І. Шкіля та ін., технологіями виховання цікавляться Ю.П. Азаров, І.П. Підласий, Т.Я. Василенко, Я.І. Бурлака, технології навчання розробляють Н.Ф. Талізін, Т.О. Ільїна, Н.В. Кузьміна, Л.М. Фрідман та ін., питаннями гуманізації професійного становлення вчителя займаються І.Д. Бех, Г.О. Балл, О.П. Кондратюк та ін.

В.І. Бондар зазначає, що існує певна розгубленість серед педагогів у питанні соціальних та моральних орієнтирів виховання, його пріоритетів, що має негативний вплив на молоде покоління. В.П. Струманський підтримує думку Б.С. Бондара, який переконаний, що саме питання моральності найрельєфніше позначає обриси майбутнього нашої держави [9].

А.А. Бойко акцентує увагу на необхідності побудови у вищих навчальних закладах творчої, морально-естетичної взаємодії суб'єктів виховання, спрямованої на досягнення формування моральних цінностей, зумовлених усією системою суспільних відносин. А.А. Бойко виділяє співтворчість, співробітництво та супідрядність – три рівні виховуючих взаємин (від найвищого до найелементарнішого), які б дозволяли формувати моральний світогляд особистості. У цьому плані доцільно окреслити загальну характеристику нової педагогічної взаємодії, яку обґрунтувала А.А. Бойко. Педагогічна взаємодія суб'єкт-суб'єктна, в основі якої – особистість, її виховання, навчання, самовиховання, самоосвіта-організація "саморуку" від нижчих до вищих ступенів розвитку. Взаємодія визначає становище викладача та вихованця у навчально-виховному процесі. Таким чином, забезпечується нове спрямування у вихованні особистості від майбутнього до теперішнього, суб'єктивно-конкретне її моделювання. Цим досягається активне самоформування "Я" особистості, почуття обов'язку та відповідальності насамперед перед самою собою [10].

Педагогу належить провідна роль у взаємодії, вихованець як центр взаємодії відіграє головну роль у виборі вчителем методів, прийомів, форм взаємодії у її корекції й удосконаленні. У взаємодії складається все багатство взаємозв'язків школярів з оточуючим середовищем, від чого у кінцевому підсумку залежить їх успіх становлення, самоосвіта, самовиховання. Дії та поведінка вчителя, прояви його емоційно-вольової сфери мусять бути для вихованців прикладом, моделлю, ідеалом. Нова модель педагогічної взаємодії передбачає перехід від розуміння особистості як об'єкта та засобу виховання до усвідомлення її як суб'єкта і мети навчально-виховного процесу [10].

І.Д. Бех вважає, що процес формування моральних цінностей на ідеях гуманізму тісно пов'язаний з проектуванням навчально-виховного процесу. Тому сучасне особистісно-орієнтоване виховання повинно створити необхідні умови для всебічної діяльності та творчості молодшої людини, забезпечити успішність засвоєння моральних норм і цінностей студентів, створити ситуації позитивних емоційних переживань, сприятливих для інтелектуального і морального розвитку, створити умови для морального особистісного спілкування як специфічної форми людських відносин, які включають у себе смислотвірчі цінності [8].

Основною соціальною детермінантою, яка визначає моральні цінності молодшої людини, є її професійно-пізнавальна діяльність, яка зможе згодом перерости у власне професійну діяльність, пов'язану з моральними пошуками.

І.Д. Бех зазначає, що "стратегія виховної дії щодо розвитку особистості студента має вибудовуватися з основного постулату сучасності: головною справою людства, нормою його життя є вирішення моральних проблем" [8].

В.О. Білоусова, В.М. Доній, Є.А. Донченко, Н.І. Гусякова, І.В. Зайцева, І.К. Матюша, О.В. Киричук, Т.В. Кушнірєва, Е.О. Помиткін, Р.П. Сеульський та ін. стверджують, що формування мотиваційно-ціннісної сфери молоді особистості відбувається не лише в умовах жорсткого протистояння гуманних та антигуманних цінностей, але й інтенсивної переорієнтації суспільної свідомості молоді з ціннісних систем духовного характеру на матеріальні. Так, згідно з дослідженнями Е.О. Помиткіна, "молоді люди до 26 років повністю змінюють свою духовно-моральну орієнтацію на прагматичну" [11:128]. Окреслена вказаними авторами ситуація призводить до зниження значення моральних цінностей, що перешкоджає розповсюдженню останніх [11:8].

Сьогодні майбутні вчителі перебувають у надзвичайно складному суспільстві, яке не просто забезпечує їх існування. Суспільство розкриває перед молоддю низку різноманітних за своєю спрямованістю моральних ситуацій, необхідних для розв'язання кожною особистістю. Постає проблема виявити моральні ситуації, які ставлять суспільство, і допомогти сучасній молоді виробити єдину життєву індивідуальну стратегію щодо їх вирішення.

Визнання цінності людини виступає основним ядром у терміні гуманізм. Сутність гуманізму полягає у прищепленні моральних цінностей. З точки зору педагогіки гуманізм означає людяність, доброту, толерантність, риси характеру, які найповніше виявляються у любові і повазі до людей [8].

І.А. Зязюн уперше застосував поняття "педагогіка добра", в основу якої поклав нову парадигму виховання, сутність якої полягає у формуванні суб'єкт-суб'єктних відносин, взаємодії вихователя і вихованця, формування в останніх системи моральних цінностей. Метою морального виховання в цьому випадку виступає самовираження і самореалізація студента як суб'єкта виховання [12].

Дослідження, які проводилися у вищих педагогічних закладах Вінниці, Житомирі, Хмельницького, Умані, дозволили виявити причини, які гальмують формування моральних якостей та цінностей у навчально-виховній діяльності вищих навчальних закладів. Викладачам вищих навчальних закладів пропонували дати відповіді на запитання: "Які риси характеру переважають у сучасних студентів?", "Які б якості характеру, на вашу думку, повинні переважати у майбутніх учителів?" Результати свідчать, що значна частина викладачів не прагне розвивати такі особистісні цінності, як чесність, людяність, правдивість, доброта, відповідальність, толерантність, пояснюючи перевантаженням навчальних програм та конкретними завданнями фахових чи загальних дисциплін. Серед факторів, що гальмують розвиток моральних цінностей, визначаються: застарілі авторські методи, причому % співвідношення зростає з 37% у 2000 році та до 38,3% у 2002; психолого-педагогічна невідповідність викладачів до процесу гуманістичного виховання; перевантаження викладачів непрямими обов'язками, відсутність нових підручників (8.1% у 2000 році та 10.5% у 2002). Виявилось, що значна кількість студентів педагогічних вузів досконало не володіють загальнонауковими вміннями та навичками, не завжди готові вибрати найбільш відповідні способи навчально-виховної діяльності у певних ситуаціях і тим самим гальмують процес розвитку гуманістичних якостей та цінностей.

Результати досліджень свідчать про наявність інтересу в майбутніх учителів до системи моральних цінностей, до пізнання законів розвитку суспільства, до системи народних традицій, до мистецтва та музики через вивчення історії й традицій, творів літератури та мистецтва, видатних постатей українського народу. Тим самим активізується різноманітна діяльність студентів, спрямована на засвоєння моральних цінностей українського народу.

Варте уваги соціальне дослідження молодих людей (як осіб, які збираються вступати до вищих навчальних закладів, так і студентів), яке показало, що лише 21% респондентів замислюються над питанням про сенс життя, пізнання себе, 17% мають чіткі орієнтири, 19% усвідомлюють мету свого життя, тільки 12% цікавляться процесами, які відбуваються у суспільстві.

Сучасні науковці визначили педагогічні умови формування моральних цінностей. Базою для формування моральних цінностей є морально-практична діяльність. Але діяльність здійснює формуючий вплив тільки за умови, якщо вона викликає в особистості внутрішню позитивну реакцію (відношення) та стимулює її особисту активність до роботи над собою (І.Ф. Харламов). Джерелом моральних відносин є діяльність, яка здійснюється заради інших людей. У такій діяльності має місце усвідомлення людини як об'єкта поваги, турботи. Моральні відносини переживаються як суб'єктивно значущі, що сприяє формуванню моральних цінностей та якостей особистості.

Ми вважаємо, що освітня система повинна орієнтуватися на особистість, на створення у навчально-виховних закладах атмосфери соціальної захищеності і творчої співпраці, система повинна бути гуманістичною за своїм характером.

Аналізуючи виховний процес у вищому навчальному закладі, можна говорити про систему виховної роботи. У педагогічних вузах є теоретична основа (сформульовані мета, завдання, пріоритетні види діяльності), є традиції, студентські гуртки, об'єднання викладачів і студентів, визначаються проблеми, над розв'язанням яких працює викладацький склад, визначена стратегія, проводяться різноманітні виховні заходи. Проте варто зазначити, що нечітко визначений підхід до виховання, відсутні концепції виховання, переважає авторитарний стиль у спілкуванні викладачів і студентів, втрачається зв'язок з випускниками. У більшості випадків проведення заходів є масовим; недостатньо вивчається досвід інших інноваційних закладів освіти.

На нашу думку, у процесі засвоєння знань з морального виховання обов'язковим є привласнення студентом моральних норм і особистісне переживання їх з позиції моральних цінностей. Часто засвоєння знань зводиться лише до інтерпретації понять чи вимог, розкриття детального змісту, що в той же час формує в особистості

приспосовницьку позицію щодо певних реальних дій. Тому формування моральної особистості має бути тісно пов'язане з новими процесами розвитку суспільства. Необхідно враховувати нові соціально-культурні реалії, які впливають на виховання (не тільки негативні, а й позитивні). Врахування складних умов формування моральних цінностей у молодіжному середовищі дасть можливість запобігти декларативному характеру прищеплення моральних цінностей серед молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державна національна програма "Освіта" (Україна ХХІ ст.). – К.: Райдуга, 1996. – 97 с.
2. Гусякова Н.І. Ідеали і ціннісні орієнтації сучасних підлітків // Рідна школа, — 1993. – №8. – С. 11-14.
3. Гарцнев М.А. Проблема самосознания в западноевропейской философии. – М.: Знание, 1975. – 164 с.
4. Леонтьев Д.А. Развитие идеи самоактуализации в работах Маслоу // Вопросы психологии. – 1997. – №3. – С. 71-78.
5. Роджерс К. Становление человека. – М.: Мысль, – 1997. – 209 с.
6. Зейгарник Б.В. Теории личности в зарубежной психологии. – МГУ, 1982. – 127 с.
7. Фромм Э. Иметь или быть. – М., 1990.
8. Бех І.Д. Категорія "становлення" в контексті розвитку образу "Я" особистості // Педагогіка і психологія. – 1997. – №3. – С. 25-34.
9. Струманський В.П. Концептуально-структурний зміст виховання і виховної роботи в прогностичних проєкціях української наукової педагогіки // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. – 1994.—№2. – С. 124-127
10. Бойко А.А. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації. – К.: ІЗМН, 1996. – 320 с.
11. Помиткін Є.О. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти. – К, 1996. - 164 с.
12. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії // Наук.-метод.посібник. – К.: МАУП. – 2000. – 312 с.

Матеріал надійшов до редакції 18 червня 2005р.

Власенко О.Н. Проблема формирования моральных ценностей у будущих учителей в высших учебных заведениях.

В статье автор анализирует зарубежные и отечественные теории формирования личности, исследует проблему формирования моральных ценностей у будущих учителей.

Vlasenko O.M. The forming of moral values as the main problem in high school

In the article the author studies foreign and Ukrainian theories of personality formation process in the experience of high school.